

مدیریت تحریم‌های اقتصادی با تاکید بر اقتصاد مقاومتی

فرهاد قمری فرزاد

دانشجوی کارشناسی ارشد علوم اقتصادی دانشگاه بوعلی سینا، f.ghamari92@gmail.com

چکیده

مقابله‌ی اصولی با تحریم‌ها نیاز به مطالعه‌ی ابعاد مختلف آنها دارد، تا با برنامه‌ریزی مناسب تاثیر این تحریم‌ها را خنثی کرد. هدف این مقاله ارائه یک توصیف واقع بینانه از میزان توانایی تحریم‌ها در تاثیر گذاشتن روی مسائل اقتصادی و سیاسی جامعه است. تحریم‌ها آن طور که تبلیغ می‌شوند نمی‌توانند روی حوزه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی و اجتماعی تاثیر گذار باشند. با این حال شکست تحریم‌ها در گرو داشتن برنامه مناسب و انسجام لازم در بخش‌های مختلف جامعه است. در این تحقیق ابتدا نقاط ضعف تحریم‌های بین‌المللی علیه کشورها (با تاکید بر مطاعات تجری) بررسی می‌شود و سپس پیشنهاداتی برای مقابله با تحریم‌ها ارائه می‌گردد. این پیشنهادات در چارچوب اقتصاد مقاومتی تدوین شده است.

واژه‌های کلیدی: اقتصاد مقاومتی، اهداف سیاسی، تحریم اقتصادی، کارایی تحریم، مقابله، مدیریت تحریم

۱- مقدمه

در جهان بعد از دوران جنگ سرد، استفاده از تحریم‌های اقتصادی علیه کشور‌های در حال گذار به ابزاری متداول برای اعمال سیاست خارجی مورد نظر دولت‌های متخاصم تبدیل شده است. وضعیت نابسامان کشورهای قدرت‌مند دنیا و هزینه‌های مداخله‌ی نظامی آن‌ها در کشورهای هدف^۱، باعث شده است این کشورها و در راس آن‌ها آمریکا به اعمال تحریم‌های اقتصادی روی آورند تا به وسیله این ابزار بتوانند سیاست‌های دلخواه خود در حوزه‌ی سیاست خارجی شان را در کشورهای مورد تحریم اعمال نمایند (کامپفر و لونبرگ^۲، ۲۰۰۷؛ اسکلینگ، ۱۹۶۵: ص ۱۲۱-۱۲۶). تحریم‌های اقتصادی محدودیت‌هایی را در مبادلات بین‌المللی و سرمایه‌گذاری برای کشور تحریم شده ایجاد می‌کند که معمولاً به عنوان ابزاری برای پیشبرد اهداف سیاسی به شمار می‌آید. امروزه این کشورها هدف خود از تحریم‌ها را دموکراتیک کردن حکومت کشورهای مورد نظر خود عنوان می‌کنند تا بتوانند موافقت افکار عمومی و بین‌المللی را برای رسیدن به اهداف شان، به دست بیاورند. این در حالی است که هدف ابرقدرت‌ها نه تنها تقدیم دموکراسی به کشورهای هدف (عمدتاً کشورهای در حال گذار) نیستند، بلکه به دنبال در هم شکستن نظام حاکمه و ویران کردن زیرساخت‌های اقتصادی و نظامی آن کشور هستند. یکی از نمونه‌های اخیر مورد کشور عراق است که اکنون شاهد وضعیت اسف‌بار آن هستیم. از این رو پژوهشگران اهداف واقعی از

اعمال تحریم‌های را مقدمه‌ای بر اجرای نظرات سیاسی و نظامی کشورهای ابرقدرت می‌دانند (هافبانز، اسکات و الیوت، ۲۰۰۹: ص ۸۶-۹۵) و (اوجلین ۲۰۱۴: ص ۲۵-۲۹).

ادامه‌ی مطالب ارائه شده در این مطالعه به این شرح است. به دلیل اهمیت مسائل سیاسی که در پس تحریم‌های اقتصادی نهفته است ابتدا اهداف سیاسی که از اعمال تحریم‌های اقتصادی دنبال می‌شود، ارائه می‌گردد و در بخش بعد به بیان انواع تحریم‌های اقتصادی پرداخته می‌شود. پس از آن اشاره‌ای به سیر تحریم‌های کشورهای متخاصم بر ضد ایران خواهیم داشت و سپس به بررسی تفصیلی نقاط ضعف تحریم‌های بین‌المللی خواهیم پرداخت و در پایان به توصیف مختصر مقابله با تحریم با رویکرد اقتصاد مقاومتی می‌پردازیم.

۲- اهداف سیاسی تحریم‌های اقتصادی

در گذشته جنگ‌های زیادی برای در اختیار گرفتن ثروت ملت‌ها توسط ملل متخاصم صورت می‌گرفت. امروزه به دلایل مختلف از جمله وضعیت اقتصادی نابسامان کشورهای توسعه یافته و شکل‌گیری حرکت‌های ضد جنگ در سراسر جهان و نیز به دلیل ادعای این کشورها در زمینه‌ی احترام به حقوق بشر، جنگ‌های نظامی جایگاه خود را به جنگ‌های اقتصادی داده است. دولت‌های متخاصم تلاش می‌کنند با استفاده از اعمال محدودیت در زمینه‌های مختلف کشور هدف را به پذیرش سیاست‌های خود مجبور کنند (تیبین، ۱۳۹۲: ص ۱۴۲). اهداف سیاسی تحریم‌ها می‌تواند متنوع باشد که بازدارندگی،

^۱ منظور از کشور هدف، کشوری است که تحریم علیه آن اعمال شده است.

^۲ Kaempfer, lowenberg

اطاعت، براندازی حکومت، مانور داخلی و ... بخشی از این اهداف است. توضیح دقیق تر این اهداف در دوران معاصر عبارتند از:

۱-۲- ایجاد تغییرات ملایم در سیاست های کشور هدف

در این حالت تحریم ها ابزاری برای فشار آوردن برای تغییرات کوچک در زندگی سیاسی یک کشور است. به عنوان نمونه در سالهای ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۵ آمریکا تحریم های خفیفی را علیه نیکاراگوئه اعمال کرد که هدف آن ترغیب کردن حکومت برای کنترل بهتر روی نیروهای نظامی آن کشور و همچنین برای سلب مالکیت نیکاراگوئه در چند ناحیه ی محدود از کشور بود. به این ترتیب ممکن است کشور هدف تن به اجرای خواسته های کشورهای تحریم کننده دهد با این حال این امکان هم وجود دارد که تحریم ها باعث شود دولت هدف در جهت پاسخ به این رفتار ها ، رفتاری معکوس با آن چیزی که آنها از تغییرات سیاست ها دنبال می کنند پاسخ دهد. مانند مورد آلمان در زمان هیتلر بعد از تحریم های دهه ی ۱۹۳۰ (هامپفر و لونبرگ، ۱۹۸۸: ص ۸۰).

۲-۲- تغییر دادن نظام حکومتی یک کشور

این هدف یکی از عمده ترین اهداف حکومت ها از اجرای تحریم های اقتصادی می_ باشد. بطوری که ۸۰ مورد از ۲۴۰ مورد تحریم های در یک نمونه آماری از این نوع بوده است (هافبائر، اسکات، الیوت، ۲۰۰۹: ص ۲۱۴). دوره ی جنگ سرد (۱۹۴۵ - ۱۹۸۹) موارد فراوانی از اعمال این نوع تحریم ها را می توان یافت. برای مثال در این دوره در مواردی شامل کشورهای کوبا، برزیل، شیلی و نیکاراگوئه که ایالات متحده آنها را به خاطر جدا شدن از چرخه نظام سرمایه داری مورد تحریم قرار داد. از دیگر تحریم های از این دست می توان به موارد لیبی و پاناما و کوبا و کوره شمالی و عراق اشاره کرد که در برخی موارد این تحریم ها موفقیت آمیز و در برخی با شکست مواجه شدند.

۲-۳- از بین بردن تهدید های احتمالی نظامی که از جانب کشور هدف ممکن است اتفاق بیفتد؛ نتایج بررسی ها نشان می دهد احتمال موفقیت این نوع از تحریم ها هم کم است بطوری که از ۱۵ مورد تنها ۴ مورد موفق به جلوگیری از حمله ی کشور تحریم شده به کشور دیگر شد (هافبائر، اسکات، الیوت، ۲۰۰۹: ص ۸۶).

۲-۴- تخریب کردن توان بالقوه ی نظامی کشور

هر کشوری بدنیاال حفظ تمامیت ارضی خود است و ابزار رسیدن به این هدف نیروی نظامی قدرت مند می باشد؛ بطوری که ضعف نظامی کشور می تواند در پذیرش اجباری سیاست های ابرقدرت ها موثر باشد بنابراین کشورهای متخاصم تلاش می کنند در وهله اول قدرت نظامی کشور را هدف قرار دهند تا ثروت های آن کشور را غارت نمایند. هدف تمامی تحریم های اقتصادی تحت الشعاع قرار دادن قدرت های بالقوه و بالفعل کشور هدف است.

۳- انواع تحریم های اقتصادی

ذکر این نکته ضروری است که در فرایند تحریم، تحریم کنندگان تلاش می کنند سطح تولید کالاهای عمومی را پایین بیاورند و درآمد شهروندان کاهش یابد به این ترتیب با بالا رفتن هزینه های شخصی و افزایش فقر و شکاف طبقاتی، نارضایتی عمومی افزایش می یابد و کشور هدف با مخاطرات جدی روبرو می شود (مارینوف، ۲۰۰۵: ص ۵۷۰-۵۷۲).

تحریم های اقتصادی را می توان به صورت های مختلفی تقسیم بندی کرد. که یکی از این روش ها تقسیم کاربردی می باشد. در این تقسیم بندی می توان به تحریم های کالایی و تجاری (مبادلاتی)، مالی و بانکی، تحریم های حوزه حمل و نقل، تحریم های حوزه علم و فن آوری و تحریم دارایی های سازمان ها و نهاد های دولتی اشاره کرد (روحانی، ۱۳۹۱: ص ۱۳۲).

۳-۱- تحریم های مبادلاتی

در این روش صادرات و واردات به کشور هدف ممنوع می شود. در این رابطه عمده ترین تحریم های کشورهای غربی علیه ایران شامل صنعت نفت و گاز و همچنین صنایع نظامی و صنایع با کاربرد دوگانه را شامل می شود. روشن است این تحریم ها کالاهایی را شامل می شوند که نقش استراتژیک در اقتصاد یک کشور را داشته باشد. به گونه ای که ایجاد اختلال در عرضه و تقاضای آنها وضعیت اقتصادی کشور را با نااطمینانی و خروج از تعادل مواجه کند.

۳-۲- تحریم های مالی و بانکی

این تحریم ها به صورت عدم تخصیص اعتبارات و یا تخصیص با تاخیر خود را نشان می دهد. در تجارت بین المللی فرایند مبادله از طریق انتقال پول از وارد کننده به صادر کننده صورت می گیرد و اگر در فرایند جریان پول اختلالی ایجاد شود آنگاه مبادلات بین المللی دچار مشکل می شود. به همین دلیل کشورهای تحریم کننده تلاش می کنند عمده ی تحریم های خود را در حوزه ی مالی انجام دهند تا کشور هدف در نقل و انتقال پول دچار محدودیت شود. یک روش دیگر که در تحریم های مالی دسته بندی می شود تحریم دارایی های مالی کشور هدف می باشد. نهاد های مختلف دولتی حساب هایی در بانک های کشورهای دیگر دارند و بخشی از دارایی های خود را در آنها ذخیره می کنند. با بلوکه کردن این حساب ها در واقع حجم قابل توجهی از ثروت ملی کشور تحریم شده از چرخه تجاری خارج شده و بدون استفاده باقی می ماند. عمدتاً کشورهای تحریم کننده در جریان تحریم های بازار های مالی تلاش می کند سرمایه گذاران بین المللی را متقاعد به عدم سرمایه گذاری در کشور هدف کنند (لگزیس و بیگلیسر^۴، ۲۰۱۳: ص ۶۱). در برخی موارد نیز تحریم کنندگان تلاش

4 . Lektzan, Biglaiser

اولین کنفرانس مدیریت و کارآفرینی در شرایط اقتصاد مقاومتی

دهند مانند تکنولوژی های نظامی، هسته ای، ساخت هواپیما، کشتی سازی، تکنولوژی های مربوط به صنایع نفت و گاز و ...

۴- مروری بر سیر تاریخی تحریم های آمریکا علیه ایران:

اولین تجربه تحریم ایران توسط دولت های غربی به دوران نخست وزیری محمد مصدق و همزمان با ملی شدن صنعت نفت ایران باز می گردد؛ غربی ها در صدد بودند با استفاده از ابزار تحریم جریان ملی شدن صنعت نفت در ایران را مهار کنند. پس از آن و در دوران انقلاب اسلامی ایران بارها شاهد تحریم های اقتصادی از جانب دولت های غربی بوده است. اولین تجربه تحریم در سال ۱۹۸۰ اتفاق افتاد که واکنشی به گروگان گیری کارمندان سفارت آمریکا در تهران عنوان شد. بر اساس مفاد این تحریم قرارداد فروش صدها میلیون دلار تجهیزات نظامی به ایران که در دوران حکومت محمد رضا پهلوی به امضا رسیده بود لغو شد و دولت آمریکا دارایی های ایران به ارزش ۱۲ میلیارد دلار را مصادره نمود و کلیه مبادلات تجاری شرکت های آمریکایی ایران را ممنوع اعلام کرد. این تحریم ها علی رغم لغو ظاهری از جانب آمریکا ادامه داشت و گستردگی آن در سال ۱۹۸۴ آشکار شد. در سالهای ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ نیز که مصادف با جنگ ایران و عراق بود این تحریم ها ادامه داشت و در ۲۹ اکتبر ۱۹۸۷ بر اساس تصمیم کنگره آمریکا ورود کالاها و فرآورده های آمریکایی به ایران ممنوع شد. این اقدام شامل تحریم های علمی، فن آوری، نظامی، اقتصادی و راهبردی بود. در طول دوران دفاع مقدس دولت ریگان در تلاش برای جلب رضایت بین المللی برای عدم فروش تجهیزات نظامی به ایران بود. در سال ۱۹۹۳ دور جدیدی از تحریم ها توسط آمریکا به اجرا گذاشته شد. این تحریم های گسترده شامل موارد اقتصادی و نظامی با هدف مهار کردن قدرت ایران انجام شد. پس از آن نیز در سال ۱۹۹۵ مشارکت شرکت های آمریکایی در توسعه صنعت نفت ایران ممنوع اعلام شد و در ماه می ۱۹۹۶ کلیه مبادلات اقتصادی آمریکا با ایران تحریم گردید. همچنین تحریم هایی در سال های ۱۹۹۷ و ۱۹۹۸ و ۱۹۹۹ علیه ایران اعمال شد که بر اساس آنها شرکت های غیر آمریکایی مشارکت کننده در صنایع ایران مشمول جریمه و تنبیه از جانب دولت آمریکا می شدند. این تحریم ها در سال های بعد نیز همچنان ادامه داشته است بطوریکه علاوه بر تحریم ها تا کنون چندین قطعنامه (۹ قطعنامه تا سال ۱۳۹۱) هم در شورای امنیت سازمان ملل متحد، علیه ایران به تصویب رسیده است (سختی اردکانی، ۱۳۹۰: ص ۳۰۰).

سرانجام در سال ۲۰۰۸ تحریم های گسترده ای از سوی آمریکا، اتحادیه اروپا و سازمان ملل علیه ایران اعمال شد که بخش های مختلفی از بازار کالاها و بازارهای مالی و صنایع نظامی و علمی و ... را شامل می شد. در این دوره از تحریم ها آمریکا تلاش کرد برای تاثیر

می کنند سرمایه گذاران داخلی ساکن کشور هدف را از ادامه سرمایه گذاری در کشور خود مایوس نمایند تا با خارج کردن سرمایه از کشور آسیب بیشتری به صنایع وارد شود. در واقع تحریم کنندگان به دنبال این هستند که سرمایه گذاران ساکن کشور تحریم شده یک جایگزین مناسب در خارج از کشور برای سرمایه گذاری بیابند و از کشور خود خارج شوند. این روش در صورتی موفق است که سرمایه گذاران داخلی بتوانند فرصت های جایگزین در خارج از کشور بیابند و موفق شوند سرمایه خود را از کشور خارج کنند اما اگر این شرایط اتفاق نیفتد فرآیند با شکست مواجه می شود (وچلین، ۲۰۱۰: ص ۶۴۱).

۳-۲- الف) مقایسه تحریم های مالی، مبادله ای و دارایی ها

این نوع تحریم ها از ابعاد مختلفی با هم تفاوت دارند؛ تحریم مبادلاتی معمولا مبادله ای یک یا چند کالا را هدف قرار می دهد، اینکه آیا هزینه ای پرداختی بابت کالاها بعد از اعمال تحریم در کشور هدف افزایش یا کاهش یابد بستگی به بازار مورد نظر دارد. در اغلب موارد تاثیرات بر روی قیمت ها بسیار ملایم است.

در مقابل پیدا کردن جانشین برای سرمایه ممکن است کمی سخت تر باشد و با هزینه ای بالاتر در دسترس قرار گیرد و نیاز به تامین امنیت اعتباری بالایی از جانب فرد سرمایه گذار، صنعت یا کشور سرمایه گذار ثالث احساس شود. این حساسیت به دلیل نااطمینانی است که در اثر تحریم ها به وجود آمده است. اثرات اقتصادی تحریم های بازار مالی بر خلاف بازار کالاها ممکن است در تعادل سیاسی کشور کمی نوسان ایجاد کند و حتی ممکن است این نوسان در کشور های تحریم کننده شدید تر هم باشد (آکم اوغلو، ۲۰۰۹: ص ۵۱).

۳-۳- تحریم های حوزه ی حمل و نقل

یکی دیگر از روش های ایجاد اختلال در وضعیت اقتصادی و اجتماعی کشور هدف، تحریم سیستم حمل و نقل بار و مسافر است. حمل و نقل به چهار طریق صورت می گیرد که شامل حمل و نقل هوایی، دریایی، جاده ای و ریلی می باشد. در این روش صنایع مرتبط با حوزه حمل و نقل مانند صنعت هواپیمایی یا کشتی رانی تحریم می شود تا وسایل حمل و نقل کشور تحریم شده دچار افت کیفیت گردد و مشکلاتی را برای صنایع هوایی و دریایی و ریلی کشور هدف ایجاد کنند.

۳-۴- تحریم های علمی و تکنولوژی

این تحریم ها را نیز می توان در دو گروه بررسی کرد یکی تحریم های ناظر بر کسب دانش و دیگری تحریم های ناظر بر کسب تکنولوژی. در تحریم های مربوط به کسب دانش، فعالیت هایی که باعث توسعه دانش در کشور هدف می شود مشمول تحریم قرار می گیرد. در ارتباط با انتقال تکنولوژی به کشور هدف نیز این تحریم ها فن آوری های خاصی را برای توقف پیشرفت کشور هدف قرار می

مطبوع شان متحمل شوند. زمانی که شرکت ها و صنایع آمریکایی دستورات حکومت را اطاعت کنند و از سرمایه گذاری در کشور هدف امتناع ورزند این امر ممکن است عرصه را بر کشور تحریم شده تنگ نکند و اگر کشور هدف جایگزین های مناسبی برای سرمایه گذاری در صنایع داخلی پیدا کند تاثیر تحریم ها کاهش خواهد یافت (هاس، ۱۹۹۷ و ۱۹۹۸: ص ۸۶).

در واقع صنایع تحریم کننده همواره با این تردید مواجه هستند که در صورت امتناع از سرمایه گذاری در کشور تحریم شده دچار زیان شوند. علاوه بر این اگر این شرکت ها از مشارکت موثر امتناع کنند نه تنها سرمایه گذاران شان فرصت سودآوری را از دست می دهند بلکه روابط بلند مدت کشورشان با کشور هدف نیز آسیب می بیند (مورگان و باپات، ۲۰۰۳: ص ۱۰۶).

سوالی که در اینجا به وجود می آید اینست که عکس العمل شرکت ها و سرمایه گذاران دیگر کشورها در قبال تحریم کشور هدف چیست؟ (منظور از کشورهای دیگر آنهایی هستند که در فرایند تحریم مشارکت ندارند). آیا تحریم ها باعث می شود این شرکت ها سرمایه گذاری در کشور هدف را مخاطره آمیز تلقی کنند یا آن وضعیت را فرصتی برای بهره برداری از سرمایه گذاری در کشور هدف می بینند و سرمایه های خود را جایگزین سرمایه های کشورهای تحریم کننده می کنند؟ نتایج تحقیق هافباثر، اسکات و الیوت (۲۰۰۹: ص ۱۵۴)، نشان می دهد که پس از منع شدن از سرمایه گذاری در کشور هدف، سرمایه گذاری کشور های ثالث در این کشور افزایش داشته است. به عبارت دیگر کشورهای تحریم شده می توانند سرمایه گذاران دیگر کشورهای جهان را به عنوان جانشین های سرمایه گذاران آمریکایی و دیگر هم پیمانان آمریکا جذب کنند بطوری که این مساله سودمندی تحریم های آمریکا را تحت الشعاع قرار می دهد. این تحقیق همچنین نشان می دهد که صنایع کشورهای تحریم کننده ممکن است متحمل زیان و هزینه های ناشی از تحریم شود. بر این اساس این کشورها برای جلوگیری از وارد شدن زیان بیشتر به صنایع شان، به ناچار، لازم است در رفتار خود تجدید نظر کنند.

در یک مطالعه دیگر بلک و کوپر (۱۹۸۷a: ص ۱-۱۵) یک تحلیل از آثار تحریم های اقتصادی بر اشتغال و رفاه عمومی کشور هدف انجام دادند. با فرض اینکه این تحریم ها منجر به کاهش حجم صادرات در این کشور شود، کوپر و بلک نشان می دهند که از دست دادن رفاه اجتماعی خالص ناشی از تحریم ها باشد با کشش قیمتی عرضه و تقاضای داخلی کالاها در هر دو جنبه عرضه و تقاضا رابطه معکوس دارد. علاوه بر این اثرات نسبی رفاه مصرف کنندگان و تولید کنندگان نیز به این کشش ارتباط دارد. این مطالعه پویا نشان می دهد محدودیت های تجاری، سطح اشتغال عوامل تولید را هم در بخش صادرات و هم در بخش واردات کاهش خواهد داد. یا اینکه بهره‌وری آن عوامل تولید را کاهش می‌دهد که منجر به انتقال به داخل منحنی مرز

گذاری بیشتر کشورهای دیگری را نیز با خود همراه سازد که به تحریم های هوشمند معروف شده است (روحانی، ۱۳۹۱: ص ۹۴).

۵- مدیریت تحریم ها با اشراف بر نقاط ضعف آن ها:

در پژوهش های مربوط به تحریم های بین المللی بحثی وجود دارد در مورد اینکه تحریم ها تا چه حد موفق عمل می کنند و کشورهای متخاصم چه میزان موفقیت به دست می آورند. در این زمینه مطالعات تجربی متعددی انجام شده است که اکثر آنها اثر گذاری تحریم ها را ضعیف برآورد می کنند و موفق بودن آنها را زیر سوال می برند. در ادامه به جزئیات برخی از این مطالعات اشاره می شود.

هافباثر، اسکات و الیوت، در مطالعه ی گسترده ای در سال ۲۰۰۹ به بررسی تاثیر گذاری سودمندی موفقیت چگونگی عملکرد تحریم های اقتصادی پرداختند. آنها با مطالعه ی ۲۰۴ دوره ی اجرا شده از تحریم ها از سال ۱۹۱۴ تا سال ۲۰۰۰ نتایج جالبی به دست آوردند. شایان ذکر است که یک سوم این تحریم ها از سال ۱۹۹۰ تا سال ۲۰۰۰ رخ داده اند و این نشانگر عمومیت یافتن این رفتار در بین دولت های ابر قدرت می باشد. در این مطالعه دستیابی کشورهای تحریم کننده به اهداف خود از تحریم ها بررسی شده است. نتایج این مطالعه قابل توجه است. از مجموع ۲۰۴ تحریم اعمال شده در این دوره زمانی تنها ۳۴ درصد از تحریم ها بطور کامل یا جزئی موثر عمل کرده است و ۶۶ درصد موارد با شکست روبرو شده اند. همچنین آنها نتیجه می گیرند که عمدتاً تحریم هایی احتمال تاثیر گذاری دارند که بر روی رفاه اقتصادی کشور هدف تمرکز داشته باشد. آن ها همچنین بیان می کنند تحریم ها در صورتی می توانند بر کشور هدف تاثیر بگذارند که روابط تجاری قابل توجهی با کشورهای تحریم کننده و کشور هدف وجود داشته باشد. این تحقیق و تحقیقات متعدد دیگری نشان می دهند که تاثیر گذاری تحریم ها بر کشور هدف با ابهامات جدی روبه‌رو است.

در مطالعه‌ی دیگری که توسط لگزین و بیگلايسر، (۲۰۱۳) انجام گرفت با استفاده از داده های تابلویی (Panel Data) ۱۷۱ کشور دنیا از سال ۱۹۶۹ تا سال ۲۰۰۰ به بررسی تجربی تاثیر گذاری تحریم های آمریکا و هم پیمانانش روی چگونگی تاثیر گذاری در کشور هدف بعد از اعمال تحریم ها پرداخت. این تحقیق نیز شواهد معتبری ارائه می دهد که زمانی که شرکت ها و صنایع ایالات متحده و هم پیمانانش بخاطر تحریم در کشور هدف سرمایه گذاری نمی کنند، سرمایه گذاری مستقیم خارجی در کشور هدف به طور معناداری افزایش پیدا می کند به شرط اینکه کشور تحریم شده پتانسیل های جذب سرمایه های خارجی را دارا باشد. این تحقیق همچنین نشان می دهد که با محدود شدن جریان سرمایه گذاری کشورهای عامل حتی ممکن است صنایع این کشورها دچار زیان شوند و هزینه های بالاتری را به خاطر تحریم های کشور

و جلالی قجر، ۱۹۸۳؛ بایارد، پلزمن و پرز، ۱۹۸۳؛ هافبائر و اسکات، ۱۹۸۵).

علاوه بر مطالعات ذکر شده مدل های مبتنی بر نظریه بازیها نیز نشان می دهد موفقیت تحریم ها به میزان انتظارات مردم کشور هدف از احتمال تاثیر تحریم ها و عملی شدن تهدید ها بستگی دارد. بطوریکه اگر مردم عکس العمل مورد نظر کشورهای تحریم کننده مانند کاهش بهره وری و مشارکت اجتماعی را از خود بروز ندهند تحریم ها با شکست مواجه می شوند (کامپفر و لورنبرگ، ۲۰۰۷). در اینجا سطح تعهد کشورهای تحریم کننده هم عنصر مهمی در شکست یا پیشرفت اهداف تحریم است. در بسیاری از موارد کشورها به طور ناگهانی از ادامه تحریم ها منصرف می شوند بدون اینکه به هدف مورد نظر دست یابند. مطالعه هافبائر، اسکات و الیوت (۲۰۰۹: ص ۲۱۷) نشان می دهد ۵۷ نمونه از ۲۰۴ نمونه تحریم به این صورت بوده است. آنچه مشخص است، تحریم های اقتصادی لزوما نمی تواند به تغییر در سیاست های مورد نظر کشور تحریم کننده بینجامد. از سوی دیگر مشاهده شده است تحریم ها باعث می شود کشورهای حامی کشور هدف در دفاع از کشور تحریم شده عکس العمل نشان می دهند بطوریکه اعمال تحریم های تجاری ممکن است موجب تشدید و تقویت همکاری های کشورهای متحد با کشور هدف شود (کامپفر و لورنبرگ، ۱۹۸۸).

همان طور که مشاهده می کنید اعمال تحریم از سوی دیگر کشورها لزوما به معنای شکست اقتصادی کشور نیست و نتیجه تحریم ها به رفتار کشور هدف نیز وابسته است. به عبارت دیگر موفق عمل کردن تحریم ها فرایند طولانی و پیچیده ای را طی می کند و به دلیل وجود پویایی ها در رفتار هر دو گروه کشورها، نه تنها می توان از تاثیر گذاری تحریم بر کشور کاست حتی می توان این تهدید را به فرصت بدل کرد.

۶- پیشنهاد هایی برای مقابله با تحریم ها

با توجه به اینکه تحریم های گسترده، بخش های مختلف اقتصاد ایران را تهدید می کند، اتخاذ یک برنامه کامل و کارآمد جهت مقابله با اثرات سوء آنها ضروری می نماید. کشور ما، در یک نگاه مثبت گرایانه، می تواند با تحریم ها تعامل داشته باشد و از عامل تحریم به عنوان سکویی برای حرکت به سوی پیشرفت و تعالی استفاده کند. در اینجا لازم است با پذیرش مشکلات ایجاد شده توسط دولت های تحریم کننده گام هایی برای رفع آنها برداشته شود. داشتن برنامه ریزی و سیاست مشخص یکی از عوامل پیشرفت در حوزه های مختلف، در

امکانات تولید خواهد شد. با این حال اگر منابع از بخش محصولات صادراتی تحریم شده به سمت کالاهای رقابتی داخلی وارداتی منتقل شوند می توانند اثر تحریم ها را تا حد زیادی خنثی کنند. اما این امر تا چه حد امکان دارد؟ مطالعات نشان می دهد این موضوع به میزان انعطاف پذیری اقتصاد کشور مورد تحریم بستگی دارد. بر این اساس نتایج تحقیق بلک و کوپر نشان می دهد اگر ضرایب تولید ثابت باشد یا اینکه محدودیت در تخصیص مجدد منابع در بازارهای کالاهای وارداتی وجود داشته باشد، اثرات بیکاری ناشی از تحریم ها تشدید می شود.

اثرات منفی تحریم ها بر روی رفاه، به حساسیت کشش عرضه داخلی کالای تحریم شده و توابع تقاضا برای صادرات و کالاهای وارداتی در کشور هدف بستگی دارد. مقدار رفاهی که در اثر تحریم ها تحت تاثیر قرار می گیرد به تغییرات در مقادیر صادرات و واردات ناشی از تحریم ها نیز بستگی دارد. بطور معمول تحریم ها توسط همه ی شرکای تجاری کشور هدف اعمال نمی شوند و از طرفی تحریم های اعمال شده ه شام همه کالاهای مورد معامله نمی شوند (کامپفر و لورنبرگ، ۱۹۸۹: ص ۸۶).

فرض کنید، آمریکا خرید ذغال سنگ از آفریقای جنوبی را تحریم کند. اثر این تحریم در حجم کل صادرات ذغال سنگ آفریقای جنوبی بستگی به سهم آمریکا در بازار ذغال سنگ آفریقای جنوبی دارد. اگر بازار آمریکا شامل تنها بخش کوچکی از کل صادرات ذغال سنگ آفریقای جنوبی باشد و یا اگر کشش تقاضای ذغال سنگ باقی مانده، - به جز تقاضای آمریکا- برای سایر کشورهای جهان بالا باشد پس پیدا کردن خریداران جایگزین برای آفریقای جنوبی کاری آسان خواهد بود. اگر چه ممکن است یک کاهش کوچک در قیمت صادراتی ذغال سنگ به کشورهای طرف معاملات جدید به وجود بیاید (بستگی به کشش تقاضای جهانی آن دارد). بطور مشابه اثر تحریم کالاهای صادراتی آفریقای جنوبی نیز در اثر تحریم ها حداقل خواهد بود اگر کشورهای تحریم کننده تنها بخش کوچکی از سهم وارداتی این کالاها به خود را داشته باشند و یا اینکه منحنی عرضه ی این محصول در بقیه جهان با کشش باشد. به عنوان مثال ادامه تحریم ها علیه آفریقای جنوبی باعث شد منابع از سمت دولت مرکزی منحرف شد و دولت مرکزی به مرور زمان توانست در حوزه ی یک صنعت داخلی (تولید نفت مصنوعی) به توسعه و خودکفایی برسد و آسیب پذیری خود نسبت به تحریم انرژی را از بین ببرد (کامپفر و لورنبرگ، ۱۹۸۳a).

تحقیقات مشابه دیگری نشان می دهد که اثرات سیاسی و اقتصادی تحریم ها نه تنها به اندازه کشش ها و پارامترهای بازار داخلی کشور تحریم شده بستگی دارد بلکه در سطحی مهم ترکشش جهانی منحنی های عرضه و تقاضا نیز اهمیت دارد. این تحقیقات نیز به اهمیت انتقال منابع تولیدی به بخش های مولد تاکید می کنند و از طرفی پیشنهاد می کنند، کشور تحریم شده به دنبال بازار های جایگزین برای کالاها و خدمات صادراتی در سطح جهان باشد. (ویلت

5. Bayard, Pelzman, Perez-lopez

کنند با کاهش بهره‌وری رشد اقتصادی را کاهش دهند؛ این در حالی است که با افزایش بهره‌وری و استفاده بالفعل از سرمایه‌های انسانی داخلی، پویایی اقتصاد ملی حفظ خواهد شد.

- اصلاح الگوی مصرف: مشخص شده است تحریم کالاهای مصرفی زمانی تهدید به حساب می‌آید که مردم یک کشور مصرف‌گرا باشند و به مصرف کالاهای لوکس یا کالاهای غیر ضروری رو آورده باشند. بر این اساس با اصلاح الگوی مصرف و با فرهنگ سازی مناسب، با استفاده از ابزارهای موجود به کاهش تمایل مصرف‌کنندگان به چنین کالاهایی مبادرت ورزند که این مساله باعث ضربه زدن به اقتصاد کشورهای تحریم‌کننده هم خواهد شد و با مصرف کالاهای تولید داخل این مهم نیز تقویت خواهد شد.

- افزایش مقاومت و انعطاف‌پذیری صنایع اساسی کشور: در شرایط فعلی، بخشی از صادرات کالاهای تولیدی کشورمان به کشورهای تحریم‌کننده با محدودیت مواجه شده است. به همین خاطر لازم است تولیدکنندگان به دنبال بازارهای هدف جدید در دیگر کشورها (کشورهایی که در تحریم ایران مشارکت ندارند) باشند؛ یا خط تولید خود از کالاهای فعلی به کالاهای مورد تقاضای کشورهای دیگر تغییر دهند. با توجه به اینکه صنعت نفت و گاز ایران - که بخش اعظم صادرات را تشکیل می‌دهد - مورد تحریم واقع شده است، می‌توان با توسعه صنعت پتروشیمی، نفت خام را به فرآورده‌های نفتی تبدیل کرد و به کشورهای دیگر صادر نمود که علاوه بر توانمندسازی تولید داخلی، ارزش افزوده نیز برای صنایع نفت ایران به همراه خواهد داشت. با توجه به اهمیت صنعت نفت برای کشورمان، پیدا کردن بازارهای جایگزین و همچنین واردات فن‌آوری حائز اهمیت است.

- اصلاح سیستم مالیاتی دولت و کاهش اتکا به نفت: نظر به اینکه اتکای دولت به درآمدهای ناشی از فروش نفت است لذا هرگونه نوسان در فروش و قیمت نفت می‌تواند مشکلاتی را بوجود آورد به همین خاطر اگر سیستم مالیاتی اصلاح شود و دولت از وابستگی به نفت نجات یابد بخشی از قدرت اثر گذاری بخش بالایی از تحریم‌ها خنثی می‌شود و می‌توان با ذخیره نفت و عدم فروش آن به مقابله با سیاست‌های دولت‌های متخاصم برخاست.

- ایجاد هماهنگی بین بخش‌های مختلف: بطور کلی یکی از پیامدهای طبیعی تحریم‌ها بوجود آمدن ناهماهنگی در زمینه‌های مختلف در کشور هدف است. لذا مساله‌ای که از همه مسائل اشاره شده با اهمیت

شرایط تحریم، است. بر این اساس و در راستای مقابله مفید با تحریم‌ها، مقام معظم رهبری راهکار اقتصاد مقاومتی را تبیین کرده‌اند که در ادامه این مقاله به بررسی برخی از ویژگی‌های آن می‌پردازیم. در اینجا سعی شده است آن بخش از بیانات رهبر معظم انقلاب ذکر شود که با تئوری‌ها و نتایج ارائه شده در این مقاله هم‌خوانی دارد.

همان‌طور که در بخش قبل اشاره شد هر فرایند تحریم با مسائلی روبه‌رو است که به ثمر رسیدن آن‌ها را مبهم می‌سازد. به عبارت دیگر این‌گونه نیست که هر تحریم که اعمال می‌شود با موفقیت همراه باشد. این نقاط ضعف همانا نقاط قوت اقتصاد ایران است و اگر بتوان با برنامه‌ریزی صحیح و همت عمومی، اصول اتخاذ شده را پیگیری کرد، نه تنها تحریم‌ها تاثیر منفی بر اقتصاد ایران نخواهند داشت بلکه می‌تواند به فرصتی برای پیشرفت و رفاه بیشتر برای ایران و ایرانیان تبدیل شود. آنچه از واکاوی تحقیقات در زمینه اعمال تحریم‌ها بدست می‌آید اینست که تحریم‌کنندگان تلاش می‌کنند بهره‌وری و رفاه و نیز سوددهی سرمایه‌ها و صنایع را هدف قرار دهند و مانعی در برابر رشد صنایع اساسی کشور به وجود آید. در اینجا با تاکید بر بیانات مقام معظم رهبری و مطالب اشاره شده در بخش‌های قبلی مقاله تلاش می‌شود راهکارهایی با پیشینه علمی و در چارچوب محورهای اقتصاد مقاومتی بیان شود. از پیشنهادهای ارائه شده، به طور خلاصه می‌توان به تقویت تولید داخلی، اصلاح الگوی مصرف، توسعه‌ی صنعت پتروشیمی، یافتن شرکای تجاری جدید، افزایش بهره‌وری و افزایش مشارکت اجتماعی اشاره کرد. در ادامه به توضیح کاملتر این موضوعات می‌پردازیم:

- افزایش سرمایه‌گذاری داخلی: همچنانکه از مطالعه مطالب قبلی به یاد داریم، یکی از اهداف کشورهای تحریم‌کننده تلاش برای کاهش رفاه اجتماعی جامعه و ایجاد سختی معیشت برای مردم است. برای این منظور، آنها، اشتغال فردی و خدمات و کالاهای عمومی دولتی را هدف قرار می‌دهند و تلاش می‌کنند سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در کشورمان را به حداقل ممکن کاهش دهند تا درآمد مردم کاهش یابد و از آنجا که مصرف برای انسان اهمیت فراوان دارد، با ایجاد اختلال در فرایند مصرف، سیاست‌های خصمانه‌ی خود را اجرا کنند. برای خنثی‌سازی این پروسه لازم است شرایطی بوجود آید که مردم تمایل پیدا کنند در صنایع داخلی سرمایه‌گذاری نمایند و منابع را کد مالی خود را وارد چرخه تولید کنند که این بحث در بند یک بیانات رهبر انقلاب ذکر شده است.

- رشد بهره‌وری: در بند سوم بیانات رهبری در مورد سیاست‌های اقتصاد مقاومتی به مقوله رشد بهره‌وری اشاره شده است. این موضوع اهمیت بالایی در مقابله با تحریم دارد، زیرا تحریم‌کنندگان تلاش می‌

[9] Houser, D., Xiao, E., McCabe, K., Smith, V. When punishment fails: Research on actions, intentions and non-cooperation. *Games and Economic Behavior* 62, 509-532, 2008.

[10] Hufbauer, G. C., Schott, J.J. *Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy*, 1985. Washington, D.C.: Institute for International Economics.

[11] Hufbauer, G.C., Schott, J.J., Elliott, K.A. *Economic Sanctions Reconsidered*. 1. 3. Washington: Peterson, 2009.

[12] Kaempfer, W., Lowenberg, A.D. *Handbook of defense economics* (v.2). Elsevier, 2007.

[13] Kaempfer, W. H., Lowenberg, A. D. Determinants of the Economic and Political Effects of Trade Sanctions. *SAJE*, v.56(4), 271-277, 1988.

[14] Kaempfer, W.H., Lowenberg, A.D., The theory of international economic sanctions: a public choice approach. *American Economic Review*, 78, 786-793, 1988.

[15] Kaempfer, W. H., Lowenberg, A. D. South Africa's vulnerability to oil sanctions: a public choice analysis. Working paper, Claremont Center for Economic Policy Studies, 1988a.

[16] Kaempfer, W. H., Lowenberg, A. D. Sanctioning South Africa: the politics behind the policies, *Cato Journal* Forthcoming, 1989.

[17] Lektzan, D., Biglaiser, G. Investment, Opportunity, and Risk: Do US Sanctions Deter or Encourage Global Investment?. *International Studies Quarterly*, 57, 65-78, 2013.

[18] Marinov, N., Do economic sanctions destabilize country leaders? *American Journal of Political Science*, 49, 564-576, 2005.

[19] Morgan, T. C., Bapat, N., Krustev, V. The Threat and Imposition of Economic Sanctions, 1971-2000. *Conflict Management and Peace Science*, 26: 92-110, 2009.

[20] Oechlin, M., Government revenues and economic growth in weakly institutionalised states. *Economic Journal*, 120, 631-650, 2010.

[21] Oechlin, M. Targeting autocrats: Economic sanctions and regime change. *European Journal of Political Economy*, 36, 24-40, 2014.

[22] Schelling, T.C., *The Strategy of Conflict*. Cambridge MA: Harvard University Press, 1960.

[23] Willett, T. D., Jalalighajar, M. US trade policy and national security, *Cato Journal* (Winter), vol. 3, 717-27, 1983.

[۲۴] پریشان، فتح‌الله. وب سایت بصیرت (www.basirat.ir)

[۲۵] دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (www.fa.khamenei.ir)

تر است، هماهنگی بین ارگان‌های مختلف جامعه و دولت برای تحقق سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی است که در متون علمی اقتصادی نیز به اهمیت این موضوع اشاره شده است. در واقع این هماهنگی‌ها یکی از مولفه‌هایی است که می‌تواند در به نتیجه رسیدن تحریم‌ها دخیل باشد. بنابراین اتخاذ تصمیم‌های مفید برای هماهنگی هر چه بیشتر ضروری است.

۷- نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

تأثیر گذاری تحریم‌های مختلف بر یک کشور یک امر حتمی نیست. بسیاری از تحریم‌ها هیچ دستاوردی برای مجریان خود نداشته است. مقابله صحیح و اصولی با تحریم‌ها و تعامل مناسب با وضعیت جدید که ناشی از وضع محدودیت‌های گوناگون است می‌تواند تهدیدهای موجود را به فرصت‌های کم‌نظیر تبدیل کند؛ به شرط اینکه مجامع علمی و نهاد‌های تصمیم‌گیری کشورمان شناخت دقیقی از توانمندی‌ها و همچنین ضعف‌ها به دست آورند بطوری که با ایجاد هماهنگی و برنامه‌ریزی و اجرای مناسب آن بتوان بر اقتدار اقتصادی و سیاسی کشور افزود.

۸- منابع و مآخذ:

[۱] اندیشکده راهبردی تبیین، *روایتی کوتاه از تحریم*. تهران: انتشارات اندیشکده راهبردی تبیین، ۲۴۵، ۱۳۹۲.

[۲] روحانی، سید علی. بررسی اثرات تحریم‌ها در حوزه‌ی علم و فناوری و ارائه راهکارهایی به منظور مقابله با آن‌ها. تهران: معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری - دفتر سیاست‌گذاری علم و فناوری، ۵۲۰، ۱۳۹۱.

[۳] سخایی اردکانی، روح‌الله. جنگ پنهان: نگاهی اجمالی به نتایج تحریم آمریکا علیه ایران. تهران: آرون، ۳۵۲، ۱۳۹۰.

[4] Acemoglu, D., *Introduction to Modern Economic Growth*. Princeton: Princeton University Press, 2009.

[5] Bayard, T. O., Pelzman, J., Perez-lopez, J. Stakes and risks in economic sanctions, *The World Economy* (March), vol. 6, pp. 73 - 87, 1983.

[6] Black, P. A., Cooper, J.H. 1987a. On the welfare and employment effects of economic sanctions, *SAJE* v55(1) p1-15, 1987.

[7] Haass, R. Sanctioning Madness. *Foreign Affairs*, 76: 74-86, 1997.

[8] Haass, R. *Economic Sanctions and American Diplomacy*. New York, NY: Council on Foreign Relations, 1998.